

Inger Schoonderbeek Hansen:

O sallingmo'l¹

Anmeldelse af Jens Ejsing: *Sallingmålet. Lydlære, grammatik, faste udtryk*.

For lidt mere end 10 år siden udgav sallingbo og tidligere seminarie-lærer Jens Ejsing (1920) erindringsbogen *Sö'en hāj· vi æ mø't i Salling* (1994). Heri beretter han om sit og sin families liv samt om samfundsforhold i den midtsallingske kommune Oddense-Otting i ungdomsårene 1920'erne og 30'erne. Bogen er skrevet på sallingmål og den har en rigsdansk paralleltekst. Den vakte stor interesse, blev trykt i hele 4 oplag og solgt i over 400 eksemplarer, og forfatteren holdt en række foredrag om bogen (jf. også *Ord & Sag* 1993 s. 28 ff.).

Arbejdet med og den store interesse for *Sö'en hāj· vi æ ...* gav Jens Ejsing inspiration og lyst til at undersøge sallingmålet mere indgående. I år udkom så hans seneste bog: *Sallingmålet. Lydlære, grammatik, faste udtryk*.² Bogen er trykt i 200 eksemplarer samt lagt på Peter Skautrup Centrets hjemmeside, jf. www.hum.au.dk/jysk/publikationer/sallingmaalet.pdf.

Sallingmålet er en detaljeret sprogbeskrivelse, hvilket kommer tydeligt til udtryk i bogens opbygning: 5 kapitler fordelt over 136 sider behandler sallingmålets prosodiske forhold (kapitel 1), lydlige forhold (kapitel 2 om vokaler og kapitel 3 om konsonanter), grammatiske forhold (kapitel 4) og endelig nævnes, som en slags afslutning, en række særlige ord og udtryk (kapitel 5). Jens Ejsings omhyggelige og systematiske redegørelse for dialekten og hans ydmyghed over for stoffet bidrager til, at *Sallingmålet* fremstår som et imponerende værk.

Forudsætninger og afgrænsninger

Som nævnt ovenfor er Jens Ejsing sallingbo. Først da han gik på Jelling Statsseminarium, kom han for alvor uden for Salling. Et af hans

¹ På sallingmål.

² Bogen er udgivet vha. fondsmidler. Distribution foretages af Peter Skautrup Centret (mod vederlag for forsendelse).

argumenter for, at han turde gå i gang med grammatikken var, at han “stadigvæk talte sallingsk rimeligt korrekt” (s. 7). I tvivlstilfælde har han dog rådført sig “med en lille kreds af sagkyndige” (s. 7), et antal barndoms- og ungdomsvenner fra Salling, der til dels også udgjorde ekspertholdet i *Sö'en høj· vi æ*

Sallingmålet afspejler altså dialekten, sådan som forfatteren og hans meddelere husker, at den blev talt før anden verdenskrig. Det betyder, at den sprogtilstand, der beskrives, er mere end én generation yngre end den, der beskrives i Inger Ejkskjærs *Brøndum-Målet*, hvis to hovedmeddelere er født i 1862 og 1886 (jf. Ejkskjær s. 10).³

Sidstnævnte værk samt Ella Jensens *Houlbjergmålet* og *Houlbjergmålets bøjningsslære*⁴ har Jens Ejksing “haft stor nytte af at læse” (s. 7). *Sallingmålet* bygger da også på disse tre såkaldte strukturalistiske, synkrone dialektbeskrivelser. Han henviser dog også ofte til sproget i Torolf Kristensens *Fræ mi bet'te Ti' å ong· Daw·*, som var inspirationskilden til skriftsproget i *Sö'en høj· vi æ*⁵ Især kapitlerne om ordklassernes morfologi og de særlige ord og udtryk tilføjer noget nyt til beskrivelsen af sallingmålet.

Ved sallingmålet forstås ‘fællessproget’ for hele den midtvestjyske halvø, der har Skive som hovedby. Jens Ejksing behøver ikke at være så beskeden, når han skriver, at han ikke har kunnet gøre rede for eventuelle geografiske nuancer i Salling. Allerede mere end 50 år forinden gør Inger Ejkskjær opmærksom på Sallings homogene sprogtilstand, “idet der kun er meget lidt forskel på de forskellige Sallingdialekter” (Ejkskjær s. 68).⁶

En anmeldelse af Jens Ejksings nye bog ville have været en oplagt opgave for Inger Ejkskjær, men desværre har hun af private grunde ikke kunnet påtage sig opgaven. Forudsætningerne for min anmeldelse er blot en specialeopgave om sprogbrug og sprogholdninger i Jebjerg sogn (Salling)⁷ samt ordforrådsstudier med sallingmål som udgangspunkt. Nedenfor gennemgår jeg derfor efter bedste evne bogens enkelte kapitler og fremhæver nogle af dens vigtigste pointer. Desuden vil jeg af og til sammenholde dialekten, som den beskrives i *Sallingmålet*, med den godt 50 år ældre dialekt i *Brøndum-Målet*. Endelig vil

³ Inger Ejkskjær: *Brøndum-Målet. Lydsystemet i en sallingdialekt* (København 1954).

⁴ Ella Jensen: *Houlbjergmålet* (København 1944) og *Houlbjergmålets bøjningsslære* (København 1956).

⁵ Torolf Kristensen: *Fræ mi bet'te Ti' å ong· Daw·* (Århus og København 1939).

⁶ I sin beskrivelse af kronologiske og dialektgeografiske forskelle benytter Inger Ejkskjær sig dels af egne optegnelser fra hele Salling, dels af K.J. Lyngbys optegnelser 1856 fra Selde sogn i Nordsalling.

⁷ jf. *Ord & Sag* 1995 s. 16 ff.

jeg slutte af med at diskutere bogens formål og her sammenligne dialektbeskrivelsen med lignende tiltag i de senere år.

Dialektbeskrivelsen

I kapitel 1 beskriver Jens Ejsing sallingmålets prosodiske forhold, dvs. tryk, stød og længde. Til trods for at det er nogle tunge sproglige forhold, er det velvalgt at bringe dem i starten af dialektbeskrivelsen, da de – og ikke mindst deres angivelse ved hjælp af trykstregerne for hovedtryk ^ˈ og bitryk _ˌ, stødtegnene ^ˑ og [˒] samt markering af længde ^ː – er afgørende for at forstå den øvrige del af beskrivelsen. Afsnittene om tryk- og stødforhold indledes med en kort, pædagogisk gennemgang af de forskellige tryktyper og stødet. Bortset fra tryktypernes omstændelige latinske navne fortis, semifortis, levis og levissimus (og efterfølgende kombinationerne af dem: fortis-fortis, fortis-semifortis etc.) præsenteres det svære stof på et enkelt sprog.

Nogle af de prosodiske forhold har sallingmålet tilfælles med rigsmål, andre ikke – og da viser sallingmålet ligheder med andre nord-, vest- eller midtvestjyske dialekter, eller også er det noget helt for sig selv. Rigsmålsfremmed er det fx, når sallingmålet har tryk på 2. stavelse i ord som *januˈarˑə* ‘januar’, *muˈsikə* ‘musiker’; mens 2. led er tryksvagt i ord som *kjømæn* ‘købmand’, *jølan* ‘Jylland’, *låfə* ‘ladefoged’ etc. Det har sammen med en række andre jyske dialekter vestjysk stød (angivet med ^ˑ) i ord som *beˑtə* ‘bitte’, *matˑk* ‘malke’, *hinˑt* ‘hente’. Den klusil (fx *t*, *k*), der udløser stødet, kan siden være bortfaldet, fx *ˈaˑəˌoˑə* ‘efterår’, *de kaˑ hāwˑ* ‘det kan jeg ikke huske’ (i andre vestjyske dialekter *ˈaˑtərˌoˑˌu* hhv. *kaˑt*). Dette kan i øvrigt medføre, at to ellers enslydende ord holdes adskilt ved, at det ene har almindeligt rigsdansk stød, mens det andet har vestjysk stød. Fx betyder *aˑə* ‘ar’, men *aˑə* ‘efter’, og *kləˑə* ‘klar’, men *kləˑə* ‘klokker’. Som normalt i jysk mangler stød på den første af to stemte konsonanter, fx *fətk* ‘folk’, *fransk* ‘fransk’, mens der modsat rigsmål er stød i ord som fx *junˑi* ‘juni’, *muˑə* ‘mor’. Endelig kan sallingmålet i nogle ord have længde, hvor rigsmålet har stød, fx *sparˑ* ‘spurv’, *stræŋˑ* ‘streng’.

Afsnittet om sammensætninger er placeret sidst i kapitlet, fordi et sammensætningsled hyppigt ændrer udtale mht. tryk, stød og længde i forhold til, når samme ord bruges selvstændigt. I relativt få tilfælde adskiller sallingmålet sig fra rigsmål ved en stærk tryksvækkelse og reduktion af 2. sammensætningsled.

I kapitlet om vokaler får læseren ved hjælp af 11 overskuelige skemaer indblik i sallingmålets 18 vokallyde (mod rigsmålets 16)⁸ (figur 1, s. 20), vokalerne kombinationsmuligheder med efterfølgende konsonanter (figur 2-11, s. 22 ff.), og endelig de betydningsadskillende vokalfonemer, der består af hele 24 styk (jf. s. 56). I *Brøndum-Målet* regnes der ikke med helt så mange vokalfonemer, fx ikke gliderne *ij(·)*, *yj(·)* og *sj(·)*.

Afvigelserne er størst for de snævre vokaler, dvs. *i/i· y/y·* og *u/u·*, der som 'rene' lyd optræder forholdsvis sjældent, "idet SM-ord [dvs. sallingmålsord] meget hyppigt har en lavere tungestilling end tilsvarende RM-ord [dvs. rigsmålsord]", fx *do* 'du', *fòw·t* 'fugle', *fign* 'fin', *føl·* 'fylde' (s. 26). De snævre vokaler optræder i de såkaldte faldende diftonger *i·ə/i'ə*, *y·ə/y'ə*, *u·ə/u'ə*, fx *bi'ən* 'ben' (ental), *sky'ə* 'skør', *sku'ət* 'skole' (svarende til rigsmålets *e·*, *ø·* og *o·*). Lydenes 'lavere' udgave *j*, *y* og *s* benytter Jens Ejsing i forbindelse med det karakteristiske klusilspring⁹, fx i ord som *skjk* 'ske' (udsagnsord), *hsks* 'hus' og *lyk* 'lyd' (svarende til rigsmålets vokaler med stød *i'/e'*, *y'* og *u'*), og desuden i diftongerne *ij(·)*, *yj(·)* og *sw(·)*, fx i ord som *skjj·* 'skete', *hsw's* 'huse' og *lyj·* 'lyde' (svarende til rigsmålets lange vokaler *i'/e'*, *y'* og *u'*).

I *Brøndum-Målet* bruges i forbindelse med klusilspring derimod vokaltegnene *i* og *y* efterfulgt af de særlige tegn *k* eller *ç*, fx *sgik* 'ske', *lyk* 'lyd', *fign* 'fin', og der bruges hele tre måder til at angive klusilspring i ord der indeholder rigsmålets *u'*, fx *huks* 'hus', *gugl* 'gul', *muçə* 'mur' (jf. Ejskjær s. 37f.). Gliderne optræder i nogenlunde samme ord og gengives også ens. Vokalerne *i* og *u* kan – ved siden af *ə* – også anvendes i svagtrykstavelser, fx *dræni* 'dreng', *vini* 'vindue'. Allerede i *Brøndum-Målet* nævnes det, at fx *i* bruges hyppigere af 1862-meddelelsen end af 1886-meddelelsen, og i *Sallingmålet* bekræftes denne udvikling hen imod en mere rigsmålspræget udtale, idet "de fleste i dag [siger] *vin·du* hhv. *drænə*" (s. 26).

Skemaerne fra kapitel 2 viste allerede kombinationsmulighederne mellem sallingmålets vokaler og efterfølgende konsonanter. I kapitel 3 beskrives konsonanterne yderligere efter deres stilling foran eller efter rodvokalen, dvs. i forlyd hhv. ind- og udlyd, og om de er korte eller

⁸ Her regner jeg i begge tilfælde kun med forskellig vokalkvalitet og ikke vokalkvantitet, dvs. om vokalen er kort, lang, stødt eller ikke-stødt.

⁹ Ifølge Ejsing må fænomenet klusilspring være af nyere dato, muligvis lånt fra morsingmål eller furmål (s. 28). I *Brøndum-Målet* mener Ejskjær derimod det modsatte, nemlig "at klusilspringet i Salling er af gammel dato"; der er dog usikkerhed mht. fænomenets opståen (jf. s. 37f., jf. også www.jyskordbog.dk, dialektkort 2.1).

lange, samt om de bærer stød eller ej. Jens Ejsing har inddelt konsonanterne, der i vid udstrækning minder om rigsmålets, i 10 grupper hovedsageligt efter den måde, de artikuleres på, fx lukkelydene (eller klusilerne) *p, t, k, b, d, g* (fx *pa"ka* 'pakker', *a"tæn* 'atten', *ba"ka* 'bakker', *dræj* 'dreje', *gnijj* 'gnide').

I andre grupper er konsonanternes artikulationsmåde mindre afgørende. Når Ejsing fx regner *w* til samme gruppe som hæmmelydene *f* og *v*, skyldes det, at *v* og *w* bruges som varianter, fx *wa'a* 'varer' verb., men *va'a* 'varer' subst. Tilsvarende regnes *ə* til gruppen af *r*-lyd, fordi *ɹ* og *ə* er varianter efter vokal, fx *wə.ɹ'm* 'orm', men *bə'a* 'børn'. Jens Ejsing har i en række ord svært ved at afgøre, om han skal skrive *ɹ* eller *ə*; så der noteres fx både *fi'əs* eller *fi.ɹ's* 'firs', *sə'an* eller *sə.ɹ'n* 'sådan' (i *Brøndum-Målet* kaldes de for sideformer, jf. Ejsskjær s. 60). Det i sallingmålet manglende *ð* erstattes netop af *ɹ* eller *ə*, men også – i andre forbindelser – af *j*, fx *sej* 'sidde', *bøj* 'bud'. I forbindelse med glidere eller klusilspring svinder rigsmålets *ð* helt, fx *fi'a* 'fed', *gu'a* 'gode', *stsgə* 'stud', *hjk* 'hedde'. I *Brøndum-Målet* betegnes det manglende *ð* som et gammelt dialekttræk (jf. Ejsskjær s. 67).

Sammenlignes nogle af disse forhold med Inger Ejsskjærs *Brøndum-Målet*, kunne den ældste meddeler her (født 1862) – og i nogle tilfælde også den yngre meddeler (født 1886) – stadig udtale *b'*et i ordene 'skab', 'skib' mv. som *f*, *sgaf* hhv. *sgif* (jf. Ejsskjær s. 57). I *Sallingmålet* er den udtale muligvis forældet, for her gengives ordene som *skav* og *skiv*. En anden forskel er, at rigsmålets 'nd' i *Brøndum-Målet* gengives med såkaldt palataliseret *ɲ*: *maɲ* 'mand'. Jens Ejsing og hans meddelere kan derimod ikke høre palataliseringen, og derfor skelnes der i *Sallingmålet* ikke mellem *n* og *ɲ*; her hedder det *man*'. Grunden kunne være: "at forskellen i dag er opgivet hos de fleste SM-talende" (s. 61). Af ordpar som fx *vænə* 'vender' og *vænə* 'venner' ses det, at den betydningsadskillende forskel i dag ligger i den forudgående vokal.

I kapitlet "Sallingsprogets Grammatik" beskrives de bøjningsmæssige forhold for hver ordklasse (dog bortset fra udråbsord, der ikke behandles særskilt). Også dette kapitel er godt struktureret og indeholder rigtig mange eksempler. Fx er stoffet i afsnittet om udsagnsord omhyggeligt opdelt i tre hovedgrupper (udsagnsord med datidsendelsen *-ə*, *-t* eller uden datidsendelse) og videre i 10 undergrupper. Naturligvis fremhæves også her nogle for sallingmål specifikke bøjningsforhold, fx at det kun har ét køn ("passende kaldt fælleskøn" s. 75), fx *æn bə'a* 'et barn', *æn stu'a stə"ka* 'et stort stykke', og at artiklen sættes foran nav-

neordet, fx *æ bɔ'ə* 'barnet', *æ fòw't* 'fuglene'. Prosodiske træk som fx stød og længde kan være betydningsadskillende og lægges hos Ejsing bl.a. til grund for inddelingen i forskellige bøjningsmønstre, fx *tɔŋ' – tɔŋ'* 'tung – tunge', *gsgl – gsw'l* 'gul – gule', *mö't – möt* 'mødte – mødt', *bu'ə – bu'ə* 'boede – boet'.

Nogle af afsnittene er på forholdsvis let måde gjort mere spiselige ved at inddrage ordstof, der på forskellig måde afspejler sociale eller samfundsmæssige forhold. Fx indeholder afsnittet om talord noget utraditionelt en oversigt over alle bogstaver samt måneds- og ugedagsnavne, og afsnittet om navneord indeholder også egennavne og underafsnittet "Personidentifikation". Her får man indsigt i de forskellige personsbetegnelser, der var gældende i Jens Ejsings barn- og ungdom (der, som han selv skriver, har ændret sig en del siden, jf. s. 83). Fx kaldte man familieoverhoveder (dvs. mænd) enten ved deres fornavn, *æspə* 'Esper', eller både ved fornavn og efternavn, *æspə kja'sgo* 'Esper Kjærsgaard', men aldrig kun ved deres efternavn. Deres koner kaldte man fx *mitə te kaɪstəns*, 'Mette til Karstens(ens)'.¹⁰ Mandens erhverv kunne også smitte af på resten af familien, fx *ætə məw'ə* 'Else Murer', dvs. murermester Søren Sørensens datter.

Bogens sidste afsnit indeholder "så mange specielle sallingske ord og udtryk, som [Jens Ejsing] i samarbejde med [sine] meddelere har kunnet komme i tanker om" (s. 123). Den temmelig vilkårlige opsummering af de små 300 gloser og udtryk er inddelt i 5 grupper, der starter med de "Grove – ikke altid helt stuerene – udtryk" og slutter med "Bandeord" (s. 123); andre grupper indeholder en række personrelaterede udtryk, landbrugsudtryk, samt nogle længere udtryk og talemåder. En del af ordene og udtrykkene er allerede nævnt tidligere i bogen. For at gøre sproget i kapitlet mere tilgængeligt for et bredere publikum, har Jens Ejsing valgt at bruge "den skriftsprogsudgave af sallingsmålet" som han anvendte i *Sö'en hāj· vi æ ...*, og som han kort og klart forklarer principperne for. I de efterfølgende lister opstilles de sallingske ord eller udtryk (bortset fra bandeordene) ved siden af en rigsmålsoversættelse og/eller -omskrivning.

Det er langt fra i alle tilfælde, der er tale om specielt sallingske ord og udtryk. Der er fx de temmelig gængse udtryk som at *ha frəmmə* 'have gæster', der er kendt i hele Jylland (jf. www.jyskordbog.dk *fremmed 2.1*), det samme må gælde udtryk som at *sej øw'ə* 'sidde over

¹⁰ Esper Kjærsgaards kone hed *ɪŋma'rik* 'Inger Marie', hvilket var så usædvanligt et navn, at man ikke benyttede sig af forbindelsen med *te* (s. 83).

i kortspil', *malk a'tə* 'malke efter' (dvs. med hånden efter maskinmalkningen), *bej's* midtvestjysk udtaleform af 'bisse' (dvs. om kreaturer, der løber vildt omkring af angst for at blive bidt af bremsere mv.), *hæla læw'n in ræwn* 'hellere levne end revne', *'glow'₁so'p mæ ki'g₁båle* 'glosuppe med kigboller' (dvs. mad til de nysgerrige). Eller bandeord som *aw' får sa'tən* 'av, for satan', *gu frik wos* 'Gud fri os' og *dæ·lmə* 'dæleme', der "svarer ret nøje til de bandeord, som mange RM-talende [dvs. rigsmålstalende] benytter sig af" (s. 134).

I Salling, som i andre egne, drillede man i gamle dage ofte naboerne. Modsætningen 'os, sallingboer' og 'de andre' kommer fx til udtryk i *ærə æn menəsk? næj, de ær æn måsengbo* 'er det et menneske? Nej, det er en morsingbo' (i replikskifte om en sallingbo, der så noget liggende på isen mellem Salling og Mors). Den vaskeægte sallingbo Jens tilføjer dog: "men en morsingbo kunne måske nok tænkes at forfalske den [dvs. talemåden] ved at bytte om på personerne" (s. 133). Eller *dæ go tåw' 'måseng₁bow'ə å æn knep hal'm te æn sallengbo* 'der går to morsingboer og et knippe halm på en sallingbo'. Eller *skyw· skj·ə, fræ a'tən hunnə å fj·ə* 'Skive-skider fra 1804' får forklaringen "Udtrykket blev brugt af os landbodrenge over for Skive-drengene, når vi var mange nok" (s. 125).

Bogens formål

Et af Jens Ejsings formål med bogen er "at give Salling og sallingssproget en mere fremtrædende plads på »landkortet« end hidtil" (s. 8). Hvis man forstår "landkortet" som noget der berører dansk dialektologi, så styrker bogen sallingmålets position yderligere, selv om dialekten i forvejen er relativt godt beskrevet. Til brug for redaktionen af Jysk Ordbog har vi udskrevet 3280 kartotekssedler fra *Sallingmålet*. Dialektmonografien kan desuden anvendes til en sammenligning af ældre og yngre sallingmål.

Hvis "landkortet" omfatter en bredere læserkreds, ville man umiddelbart synes, at bogen måske er lige tør nok til, at den kan vække samme store interesse som den mere tilgængelige *Sö'en hāj· vi æ* Men i disse tider med fokus på internationalisering og globalisering er interessen for Danmarks forskellige egnssprog stærkt stigende, i og med at dialekterne – sådan som vi som sprogfolk ser på dem – er ved at forsvinde. På mange folkeskoler har elever fået lov til at bruge deres dialekt ved mundtlige opgaver, og hist og her undervises der i dialekt. I den forbindelse kan en sprog- eller rettere sagt dialektinteresseret læ-

rer bruge *Sallingmålet* som udgangspunkt for grammatiktimerne på sallingmål, eller give elever et større indblik i sallingmål og nudansk grammatik (hvordan stemmer hjemmets sprog overens med grammatikreglerne?), eller få et større indblik i elevers grammatiske fejl (på hvilke punkter adskiller sallingmål sig fra rigsmål?) mv. Der er nok at tage fat i!

Læsere, der var glade for den lune tone i *Sö'en hāj· vi æ ...*, kan med fordel kaste sig over sidste kapitel med de mange særlige ord og udtryk. Som nævnt ovenfor er der i afsnittet "Personidentifikation" (§22 Navneord s. 82 ff.) kulturhistorisk stof at hente. Brug af fornavn og efterfølgende identifikator giver et godt indtryk af samfundsforhold i svundne tider, Jens Ejsings barndom.

Sallingmålet savner dog for alle brugergrupper et register; et sådant ville gøre den nem at slå op i og dermed mere brugervenlig.

Jens Ejsings *Sallingmålet* er en af de temmelig mange bøger om (og på) dialekt, der er udkommet i de senere år. I hele Jylland oprettes der flere og flere foreninger, hvis formål det er at beskæftige sig med egnens dialekt – og bevare den. Fx genudgav Alsingergildet (der allerede blev stiftet i 1946) den populære *Alsisk Ordsamling* (2. udgave 2002); gildet har udgivet mange andre værker og har for nylig udviklet et særligt alsisk skriftsprog (jf. *Ord & Sag* 2004 s. 28 ff.). Den ivrige

forfatter Arne Espegaard, bl.a. kendt for sin *Vendsysselsk Ordbog* (1972 ff.), udgiver stadig dialektlitteratur. Og en lignende dialektbeskrivelse som *Sallingmålet* er fx I.C. Højensgårds *Saltum-dialektens bøjningssystemer* (1987).

Her på Centret vil vi i hvert fald sige mange tak for den store indsats, Jens Ejsing! Som det vist hedder på sallingmål med sædvanlig stærk jysk underdrivelse kan vi sige, at *Sallingmålet* er *te må·* 'til måde', dvs. den er blevet vel modtaget.

